

جهت‌گیری‌های دورنگر در برنامه‌ریزی درسی

اشاره

تغییرات و آینده برنامه‌ریزی درسی به تغییرات و آینده اجتماع و شکل‌بندی‌های جدید سازمان‌های دیگر وابسته است. بدون شک با به‌وجود آمدن شکل‌بندی‌های جدید در جامعه، برنامه‌های درسی و تربیتی نیز شکل‌های جدیدی خواهند یافت. بنابراین، برای پاسخ به این سؤال که «آینده برنامه‌ریزی درسی دوره‌های آموزشی چه خواهد شد؟» قبلاً باید به این سؤال کلی پاسخ داده شود که «شکل‌بندی‌های جدید جامعه در آینده چگونه خواهند بود، و براساس آن‌ها رخدادهای آتی تعلیم و تربیت چگونه شکل خواهند گرفت؟»

مسلم است که تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های درسی باید سوگیری آینده‌نگرانه داشته باشند. به‌نظر می‌رسد برنامه‌های درسی مبتنی بر وب به‌گونه‌ای فراگیر اما با حالتی متمرکز، طرح‌ریزی برنامه‌ها را در اختیار می‌گیرند. این مقاله بر آن است که ضمن ارائه اطلاعات درباره ویژگی‌های جامعه آینده، نشان دهد که می‌توان درباره همه جنبه‌های مدرسه و برنامه‌های درسی آن آینده‌نگری کرد.

کلید واژه‌ها:

هدف
آینده‌نگری،
آینده‌تعلیم و
تربیت،
تغییرات فردی و
اجتماعی، دانش و
فناوری

پ. دریافت و درک زود هنگام هشدارها: علاوه بر شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها، آینده‌پژوهی ما را در درک زود هنگام این حوادث یاری می‌رساند.

ت. کسب اعتماد به نفس: بعد از یادگیری فرایند آینده‌پژوهی، به‌دلیل اینکه گستره وسیعی از حوادث و اتفاقات آینده را مورد بررسی قرار داده‌ایم و نسبت به آن‌ها اقدامات لازم را در نظر گرفته‌ایم، از اعتماد به نفس بالایی برخوردار خواهیم بود.

ث. کسب موقعیت برتر در رقابت‌ها: آینده‌پژوهی در واقع تصمیم‌گیری در مورد آینده در زمان حال است. یعنی ما درباره مسائل آینده خودمان در زمان حال تصمیم می‌گیریم. دانش و بینشی که آینده‌پژوهی به ما می‌دهد، ما را در کسب موقعیت برتر در عرصه رقابتی یاری می‌کند.

ج. ایجاد تعادل بین اهداف مختلف: اگر ما دقایقی را برای تفکر درباره آینده در زمان حال صرف کنیم، می‌توانیم از ذهنیت «دلخوش بودن به زمان حال و به تعویق انداختن نگرانی درباره آینده» رهایی یابیم. در این حالت بین اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت خود نوعی تعادل ایجاد می‌کنیم.

چ. کسب اطلاعات درباره نیروهای مؤثر: از مزایای دیگر آینده‌پژوهی می‌توان به کسب اطلاعات درباره نیروها و عوامل مؤثر در زندگی شخصی یا سازمانی و حتی زمینه‌های وسیع‌تر اشاره کرد. شناسایی این نیروها و عوامل برای فهم و درک آینده بسیار ضروری است.

احتمالات می‌توانیم خود و دیگران را برای آینده مجهز کنیم، فرصت‌ها و تهدیدها را بشناسیم و در برابر آن‌ها یا برای به‌دست آوردن آن‌ها برنامه‌ریزی کنیم.

ب. کسب نمای کلی از آینده در حال ظهور: با استفاده از آینده‌پژوهی می‌توانیم بذر تحولات آینده را در زمان حال شناسایی کنیم و نسبت به آنچه که در حال ظهور و به‌وقوع پیوستن است، اطلاعات و دانش بیشتری به‌دست آوریم.

هدف آینده‌نگری چیست؟

آینده‌نگری می‌تواند محدوده بسیار وسیعی از جنبه‌های گوناگون زندگی فردی و سازمانی را دربر بگیرد. از این رو، سودمندی بسیاری دارد. در اینجا به چند مورد از منافع و مزایای آن اشاره می‌کنیم (ملکی‌فر، عقیل و همکاران، ۱۳۸۵).

الف. آماده بودن خود و دیگران در برابر آینده: با ارزیابی

ح. سازگاری با تغییرات: فهم و درک نیروها و عوامل مؤثر در زمینه فعالیت‌های شخصی و سازمانی، ما را نسبت به تغییرات احتمالی آینده هوشیارتر می‌سازد. در این صورت، بهتر می‌توانیم برنامه‌ریزی کنیم و خود یا سازمان را در برابر آن‌ها آماده نگه داریم. در واقع به نوعی سازگاری با تغییرات دست می‌یابیم.

هدف آینده‌نگری در تعلیم و تربیت، کمک به تعلیم و تربیت است تا بحران‌های احتمالی را پیش‌بینی کند و بر آن مبنای سعی شود طرح‌ریزی هوشمندانه‌تری در برنامه درسی انجام گیرد.

■ آینده‌تعلیم و تربیت چگونه خواهد بود؟

به‌طور کلی، مدرسه و آموزش همواره با آینده‌نگری سر و کار داشته‌اند، زیرا براساس هدف و برنامه کار می‌کنند. به عبارت دیگر، آموزش می‌دهیم تا شاهد تغییرات مورد نظر باشیم. پیش‌بینی آینده در تعلیم و تربیت موضوعی نسبتاً جدید است، ولی در سایر بخش‌های جامعه مدت‌ها مورد استفاده بوده است. به دست دادن جلوه‌ای از دنیای آینده همواره پرمخاطره است (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۸۷: ۲۰۵). خطرات زیادند، اما یکی از مهم‌ترین آن‌ها ممکن است پیش‌بینی‌های ما باشد. در این صورت برنامه‌ریزی ما برای آینده احتمالاً بیهوده خواهد شد. برای دانستن درباره آینده تعلیم و تربیت، باید درباره ابعاد جامعه در آینده فکر کنیم. به هر شکل، دقیقاً و به یقین نمی‌توان از صحیح‌ترین تصویر دنیای آینده‌ای که فراگیرندگان زندگی خواهند کرد،

صحبت کرد، اما مانند سایر بخش‌های جامعه می‌توان پیش‌بینی‌هایی درباره حوزه‌های مرتبط ارائه کرد و انتظارات از تعلیم و تربیت را بیان داشت. تغییرات مرتبط با تعلیم و تربیت در آینده، احتمالاً به قرار زیر خواهند بود:

■ **تغییرات در فراگیرندگان**
دو نوع تغییر در فراگیرندگان رخ خواهد داد:

۱. **تغییرات جمعیتی:** برای مثال تعداد ثبت‌نامی‌های مدارس متوسطه، به احتمال زیاد، به دلیل پایین آمدن شاخص رشد جمعیتی کاهش خواهد یافت.
۲. **تغییرات در خصوصیات رشدی:** برای مثال قد و وزن جوانان افزایش خواهد یافت.
۳. **تغییرات در الگوی تحصیل و کار جوانان** (سیلور، الکساندر و لوئیس، ۱۳۸۰).

■ تغییرات در جامعه

- تعدادی از تغییراتی که در جامعه اتفاق می‌افتند، تأثیراتی در تعلیم و تربیت دارند. این پیش‌بینی‌ها با زمینه‌هایی نظیر خانواده، اجتماع، کار و فراغت، ارتباط جمعی و بهداشت رفاه به شرح زیر ارتباط دارند:
۱. **در حوزه خانواده:** شاهد افزایش تعداد خانواده‌هایی که والدین هر دو کار می‌کنند، و افزایش درصد کودکانی که با یکی از والدین زندگی می‌کنند، خواهیم بود.
  ۲. **در حوزه اجتماع:** شاهد افزایش نفوذ گروه‌های اجتماعی بر تعلیم و تربیت هستیم.
  ۳. **در حوزه کار و فراغت:** رشد قابل ملاحظه‌ای در حرفه‌های مربوط به پردازش و نگهداری اطلاعات شاهدیم.

۴. **در حوزه ارتباط جمعی:** افزایش کانال‌های تلویزیونی که با کابل خصوصی کار می‌کنند و پدید آمدن تنوع بسیار در برنامه‌ریزی افراد برای تماشا و پخش برنامه‌های ویدیویی و تصویری در مدرسه را مشاهده خواهیم کرد. به علاوه، به هم پیوستگی رایانه‌ها و ارتباطات دوربرد، اطلاعات بی‌شماری را در دسترس و اختیار شاگردان قرار خواهد داد.

۵. **در حوزه سلامت و رفاه:** سلامتی و رفاه به خطر خواهد افتاد و تعلیم و تربیت برای حل این مشکلات به تکاپو خواهد افتاد.

۶. **حوزه محیط و انرژی:** امروزه مطلوب‌ترین جانشین‌ها در مبحث سوخت را انرژی‌های

هدف آینده‌نگری در تعلیم و تربیت، کمک به تعلیم و تربیت است تا بحران‌های احتمالی را پیش‌بینی کند و بر آن مبنای سعی شود طرح‌ریزی هوشمندانه‌تری در برنامه درسی انجام گیرد

**جامعه بدون
مدرسه یا مدرسه
بدون دیوار
ایلیچ، به حضور
اجباری افراد
در مدرسه نیاز
ندارد. به احتمال
فراوان، جامعه هر
چه به جلو می‌رود،
سعی در تکامل
خوبیش دارد**

خورشیدی و اتمی می‌دانند. با این حال، برای استفاده از آن‌ها تعلیم و تربیت به میدان خواهد آمد.

۷. در حوزه دانش و فناوری: عده‌ای از چند برابر شدن اطلاعات و تولیدات علمی و فناوریانه خبر می‌دهند و عده‌ای هم معتقدند رشد دانش و فناوری در دهه‌های آینده با کندی روبه‌رو خواهد شد. این عده کاسته شدن از حمایت از تحقیقات اساسی، افزایش دشواری گسترش پیشرفت‌های علمی و فنی، کمی انرژی و... را دلایل این پیش‌بینی می‌دانند (راسل، ۱۹۹۹، نقل از ساره، ۱۳۸۹).

■ مدرسه‌زدایی از جامعه

طرح پیشنهادی ایلیچ برای مدرسه‌زدایی از جامعه، گرچه بسط انتقاداتی بود که در خلال دهه ۱۹۶۰ در جامعه تعلیم و تربیت شنیده می‌شد، اما می‌توان آن را برای آینده متصور شد. جامعه بدون مدرسه یا مدرسه بدون دیوار ایلیچ، به حضور اجباری افراد در مدرسه نیاز ندارد. به احتمال فراوان، جامعه هر چه به جلو می‌رود، سعی در تکامل خوبیش دارد. بنابراین، انتظار اینکه روش‌های آینده برای تعلیم و تربیت

روش‌های بهتری باشند، انتظار نامعقولی نیست.

پیامدهای اقتباس از طرح پیشنهادی ایلیچ چیست؟ آن را فقط می‌توان حدس زد، زیرا هیچ جامعه مدرنی مدرسه‌زدایی نکرده است. ایلیچ چنین فرض کرد که شبکه‌های دانشجویی برای فراهم آوردن تعلیم و تربیت مورد نیاز است. یکی از راه‌های ملاحظه‌اثر چنین طرحی، تصور نگرانی‌های مردم در این باره است که مدارس بسته شوند. نگرانی مرتبط با فرصت‌های برابر تربیتی این است که والدین ثروتمند و تحصیلکرده، راه‌هایی برای تربیت کودکانشان پیدا خواهند کرد، ولی در مورد کودکان فقیر چه اتفاقی خواهد افتاد؟ اجتماعی شدن، ارتقای حس مطلوبیت عمومی و مسئولیت مدنی، احتمالاً دچار آسیب خواهد شد. در جامعه‌ای که مدرسه‌زدایی شده‌است، کودکان و نوجوانان چگونه وقتشان را خواهند گذراند؟ (سیلور، الکساندر و لوئیس، ۱۳۸۰).

■ انتظارات از تعلیم و تربیت

انتظارات از تعلیم و تربیت افزایش خواهد یافت. پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که نیاز به تعلیم و تربیتی که همه سنین را دربرگیرد، افزایش خواهد یافت. علاوه بر این،

نیاز فزاینده‌ای برای تعلیم و تربیتی که از امکانات فناورانه و ارتباطات دوربرد استفاده کند، احساس خواهد شد. مردم در تعلیم و تربیت نقش تمام‌عیاری ایفا خواهند کرد. از تعلیم و تربیت انتظار می‌رود که از تصویرهای سه بعدی برای انتقال معلومات استفاده و یادگیری‌های «خود رهبر» ایجاد کند (راسل، ۱۹۹۹، نقل از: ساره، ۱۳۸۹).

■ آینده برنامه‌ریزی درسی

بین پیش‌بینی‌های فوق و تغییرات برنامه درسی پیوندی مستقیم وجود دارد و احتمالاً با تغییرات فوق، شاهد بازنگری در هدف‌های تعلیم و تربیت و نحوه برنامه‌ریزی درسی در آینده خواهیم بود. برای مثال، مشاغل و مسائل انسانی جدیدی در سطح جهانی مطرح خواهند شد که تعلیم و تربیت نیز با آن‌ها همراهی خواهد کرد. برنامه درسی مدارس در آینده به‌طور وسیعی براساس بازبینی مداوم و انجام اصلاحاتی در محتوا تدوین خواهد شد. مثلاً بسیاری از شاگردان متوسطه، مشاغل میان‌پیشه‌ای خواهند داشت که هنوز به فکر کسی نرسیده است. تغییرات جمعیتی، ماشینی شدن، توسعه وسایل حمل و نقل،

در آموزش‌های سنتی، یادگیری خطی است ولی احتمالاً در آموزش‌های آینده پیچیده‌تر خواهد شد و ابعاد مختلف زندگی خارج از مدرسه را نیز در بر خواهد گرفت

وابستگی مشاغل و مردم در سراسر جهان به هم، انقلاب بیولوژیکی، و روابط انسانی متفاوت با آنچه اکنون موجود است، همه و همه جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌ی درسی مدارس خواهند داشت.

رکن اساسی است: یادگیری برای یاد گرفتن؛ یادگیری برای عمل کردن؛ یادگیری برای زندگی در کنار هم و با هم؛ و یادگیری برای بودن. چهار محور یاد شده شکلی جدید و متفاوت از تعادل را بین دانستن و دیگر انواع یادگیری برقرار می‌کند. در آموزش‌های سنتی اولین محور «یادگیری برای دانستن» است، ولی در چارچوب جدید، «یادگیری برای یاد گرفتن» محور اساسی است. دومین محور، یعنی «یادگیری برای عمل کردن» که وسعت زیادی دارد، بر تبحر در مقابله با وضعیت‌های مختلف و کارکردن در گروه مبتنی است. «یادگیری برای زندگی در کنار هم و با هم»، تنها به جهانی شدن توجه ندارد، بلکه علاوه بر آن، بر چگونگی زندگی در خانواده و دیگر اجتماعات کوچک

نیز تأکید می‌کند. این محور به معنای توسعه‌ی درک دیگران و ارج نهادن به استقلال آنان در سایه‌ی احترام نهادن به ارزش‌های چندگانه، درک مشترک و صلح است. «یادگیری برای بودن» نیز به توسعه‌ی ظرفیت‌های فردی اشاره دارد.

در آموزش‌های سنتی، یادگیری خطی است ولی احتمالاً در آموزش‌های آینده پیچیده‌تر خواهد شد و ابعاد مختلف زندگی خارج از مدرسه را نیز در بر خواهد گرفت.

پاره‌ای از تغییرات دیگر در آینده برنامه‌ریزی درسی عبارت‌اند از: تغییر نوع ارتباط با دانش‌آموز؛ تغییر نقش معلم به‌عنوان تسهیل‌کننده، مدیر و پشتیبان یادگیری؛ تغییر محتوا و فرصت‌های آموزشی؛ تغییر کانون و تمرکز کنترل از معلم به فراگیرنده.

■ بحث و نتیجه‌گیری

در پاسخ به سؤال «آینده‌ی برنامه‌ریزی درسی به‌طور اعم و به‌طور اخص در دوره‌ی متوسطه چگونه خواهد شد؟» باید گفت: پایه‌های اساسی یادگیری در آینده، یادگیری برای یادگیری، یادگیری برای انجام دادن، یادگیری برای زندگی و یادگیری برای زندگی با یکدیگر است که بر آن‌ها بیش از پیش تأکید می‌شود. آموزش و پرورش از چارچوب آموزش‌های رسمی و مدرسه‌ای به آموزش‌های نیمه‌رسمی و غیررسمی، آموزش در محیط کار و زندگی و آموزش در طول عمر اشاعه می‌یابد. تغییراتی بنیادی در زیربنای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هر جامعه صورت می‌گیرد و تغییراتی نیز در فضاهای آموزشی رخ می‌دهند. تغییرات دیگر شامل تغییر در سطوح آموزش و پرورش و تکنیک‌های یادگیری است. حرف آخر اینکه آینده را از کسی به ارث نمی‌بریم و کسی آن را به ما نمی‌بخشد، بلکه آینده آن چیزی است که باید تصور کنیم و بسازیم.

منابع

۱. ملکی‌فر، عقیل و همکاران (۱۳۸۵). علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا. اندیشه‌ی صنعت و فناوری (گروه آینده‌پژوهی)، ویراست اول، نشر مؤسسه فرهنگی انتشارات کرانه‌علم.
۲. سلپور، الکساندر و لوئیس (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر. ترجمه‌ی خوی‌نژاد. انتشارات آستان قدس رضوی و سمت.
۳. تقی‌پور ظهیر، علی (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی درسی برای مدارس ابتدایی در هزاره‌ی سوم. انتشارات آگاه. تهران.
۴. سایت اطلاعات حکمت و معرفت، انسان و آینده، نوشته شده توسط ساره، یکشنبه ۱۰ مرداد ۱۳۸۹.
۵. لنگرانی، مهناز (۱۳۸۶). معلمان و چشم‌انداز آموزش و پرورش در ۲۰ سال آینده. پژوهش و تحقیقات آموزش و پرورش اصفهان.